

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

*Бербец Т.М. канд. пед. наук, доцент кафедри
технологічної освіти*

*Халлієв Какагелді, студент III курсу
факультету професійної
та технологічної освіти*

УДПУ ім. П. Тичини,

*Есенов Хамірат, студент I курсу
факультету професійної*

та технологічної освіти

УДПУ ім. П. Тичини

Анотація: У статті проаналізовано та уточнено значення методу педагогічного спостереження у процесі педагогічного дослідження. Охарактеризовано переваги та типові недоліки у застосуванні спостереження в дослідженнях освітнього процесу. Розкрито основні принципи його проведення. Також проаналізовано особливості застосування спостереження в науково-дослідній роботі.

Ключові слова: метод, метод наукового дослідження, педагогічне дослідження, педагогічне спостереження.

Annotation: The article analyzes and clarifies the importance of the method of pedagogical observation in the process of pedagogical research. Characterized the advantages and typical disadvantages of using observation in educational research. The basic principles of its conduct are revealed. The peculiarities of application of observation in research work are also analyzed.

Keywords: method, method of scientific research, pedagogical research, pedagogical observation.

У процесі педагогічного дослідження, організованого з метою отримання нових фактів, використовують систему методів науково-педагогічного дослідження. У сучасній педагогіці існує широкий спектр різних методів вимірювання якості навчальних досягнень студентів.

Метод (гр. *methodos*) – спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя. Це також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання. Різниця між методом та теорією має функціональний характер: формуючись як теоретичний результат попереднього дослідження, метод виступає як вихідний пункт та умова майбутніх досліджень.

У найбільш загальному розумінні метод – це шлях, спосіб досягнення поставленої мети і завдань дослідження. Він відповідає на запитання: як пізнавати.

Методика (гр. *methodike*) – сукупність методів, прийомів проведення будь-якої роботи. Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та операцій.

Вибір конкретних методів дослідження диктується характером фактичного матеріалу, умовами і метою конкретного дослідження. Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності.

В одній і тій же науковій галузі може бути кілька методик (комплексів методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи.

Успіх наукової роботи значною мірою залежить від уміння вибрати найрезультативніші методи дослідження, оскільки саме вони дають можливість досягти поставленої мети.

Одним із найбільш ефективних методів наукового дослідження є спостереження.

Використання цього методу збагачує науку фактами безпосередньої дійсності. Полягає він у цілеспрямованому вивченні предметів із

використанням таких чуттєвих властивостей людини, як відчуття, сприйняття, уявлення предметів і явищ дійсності.

Педагогічне спостереження, як метод дослідження педагогічного процесу, розглядали С. Гончаренко, В. Журавльов, В. Загвязінський, В. Краєвський, А. Новіков, П. Образцов та інші дослідники.

Під методом дослідження науковці розуміють нормативну модель діяльності, спрямованої на вирішення наукового завдання й реалізованої в сукупності прийомів і процедур [6]. Спостереження – метод пізнання дійсності, який ґрунтується на безпосередньому сприйнятті процесів, явищ, об'єктів за допомогою органів чуття, без втручання в їх буття дослідника. Спостереження у психології та педагогіці – це цілеспрямоване й систематичне сприйняття дослідником дій і поведінки людини або особливостей протікання досліджуваного явища, процесу і їх специфічних змін [4]. С. Гончаренко педагогічне спостереження визначає як «цілеспрямований і планомірний процес збирання інформації шляхом прямої та безпосередньої реєстрації дослідником проявів психолого-педагогічних явищ і процесів» [1]. Отже, *педагогічне спостереження* являє собою цілеспрямоване, безпосереднє сприйняття педагогічного явища або процесу, реєстрацію та аналіз отриманих результатів.

Л. Регуш зазначає, що педагогічне спостереження має містити такі процедури: визначити предмет спостереження; сформулювати мету спостереження; розробити програму спостереження та способи фіксації фактів, особливо важливо визначити одиниці спостереження, тобто ті особливості поведінки учнів, які можна бачити і які характеризують обраний психологічний об'єкт; виділити лінії аналізу отриманого матеріалу [7].

С. Гончаренко визначає для дослідника «правила спостереження», як методу педагогічного дослідження: «чітко визначати цілі спостереження; складати програму спостереження в залежності від цілі;

детально фіксувати дані спостереження; застосовувати системи категорій і оцінних шкал» [1].

Під час організації спостережень, на думку В. Загвязінського, повинні бути заздалегідь намічені їх об'єкти, поставлені цілі, складено план спостережень [4].

С. Гончаренко зазначає, що наукове спостереження від побутового відрізняє цілеспрямованість, послідовність і фіксація отриманих даних [1]. Педагогічне спостереження проводиться зазвичай за заздалегідь наміченим планом з виділенням конкретних об'єктів спостереження [6]. Отже, дослідники [1; 4; 5; 6; 7] однією з умов спостереження визначають розроблення протоколів та ведення записів спостережень.

Тому якість результатів дослідження залежить від якості методичного забезпечення педагогічного спостереження: розроблених програм із визначенням мети дослідження, завдань, запитань, які дозволяють детально фіксувати дані та послідовно дійти до мети. Програма спостереження «повинна точно визначати послідовність роботи, виділяти найбільш важливі об'єкти спостереження, способи фіксації результатів (протокольні записи, щоденники спостережень тощо)» [1].

Спостереження використовується, як правило, там, де втручання в досліджуваний процес небажано або неможливо. Процес наукового спостереження не є пасивним спогляданням світу, а особливого виду діяльністю, куди включається не тільки об'єкт спостереження, але і засоби спостереження (прилади, засоби зв'язку, інформації). Цілеспрямованість спостереження обумовлена наявністю попередніх ідей, гіпотез, які становлять задачі спостереження. Наукові спостереження здійснюються для збору фактів, що підтверджують або спростовують ту або іншу гіпотезу і є основою для певних теоретичних узагальнень.

Наукове спостереження на відміну від звичайного споглядання має смисл, мету і засоби, за допомогою яких суб'єкт пізнання переходить до предмета дослідження (явища, що спостерігається) і до продукту (результату) дослідження у вигляді звіту про спостережуване.

Як метод наукового пізнання спостереження дає можливість одержувати первинну інформацію у вигляді сукупності емпіричних тверджень. Емпірична сукупність стає основою попередньої систематизації об'єктів реальності, роблячи їх вихідними об'єктами наукового дослідження.

Пізнавальними результатами спостереження є опис мовними засобами предметів і явищ, а також схеми, таблиці, графіки, рисунки, діаграми та ін.

Спостереження виводить пізнання за межі вже відомого кола явищ, у той час як дослід проходить у межах відкритого наукою. Спостереження як різновид емпіричного дослідження залишає предмет пізнання в безмежжі реально існуючих об'єктивних зв'язків. Дослід обмежує ці зв'язки, принаймні шляхом абстрагування дослідників від несуттєвого для вирішення дослідницької задачі. Особливо очевидно це в експериментах де прагнуть створити спеціальні умови їх проведення.

Однак саме в поєднанні досвіду й спостереження відбувається загальний поступ емпіричного пізнання. Тут можна послатися на наступне свідчення засновника української академії наук: «Поряд із методом спостереження доводиться завжди переходити до дослідів не тільки для вирішення питань пов'язаних з науковим описом явища, але й для того, щоб витягти сховану в природному продукті силу».

Так чи інакше для кожного різновиду емпіричного рівня пізнання постає проблема часу і простору. Суть даної проблеми полягає в тому, що результат дослідження буде більш повноцінним, якщо час та простір спостереження і досліду буде співпадати з часом і простором природних

подій. Однак такий збіг здебільшого перебуває поза волею і бажанням людини.

Результати спостережень виражають за допомогою якісних і порівняльних понять. Якісні поняття («гарячий», «жовтий», «великий» тощо) характеризують різні властивості предметів, завдяки яким їх залучають до певного класу. Дослідження нових сфер починаються із формулювання якісних понять, за допомогою яких класифікують предмети сфери дослідження, посилаючись на результати спостережень.

Для успішного проведення спостережень повинні виконуватися певні умови:

- спостереження мають здійснюватися за відносно коротким проміжком часу;

- спостережувані процеси і явища повинні бути доступні, відбуватися на публіці. Ця вимога не виконується під час приватної бесіди;

- спостерігати слід тільки за такою поведінкою, в основі якої не лежить діяльність, що часто повторюється, систематична, яку респондент не в змозі добре запам'ятати.

В ідеальному випадку об'єкти спостережень не повинні знати, що за їхньою поведінкою спостерігають. В деяких випадках спостереження є єдиним способом отримання точної інформації.

Звичайно метод спостережень використовується спільно з іншими методами. Отримані в цьому випадку результати доповнюють і перевіряють один одного. Так, якщо спостереження використовується для контролю даних, одержаних іншими методами, воно повинне бути максимально чітко структуроване, проводитися в тих умовах, за яких збиралася контрольована ним інформація.

Недоліки методу спостережень властиві всім якісним дослідженням. Під час прямого спостереження зазвичай вивчається

поведінка в певних умовах малої групи людей, отже, виникає питання про репрезентативність одержаних даних. Тут важливим є суб'єктивне тлумачення одержаних даних. Людське сприйняття обмежене, тому дослідник може пропустити, не помітити якісь важливі прояви ситуації, що вивчається. Звичайно дослідник не в змозі на основі методу спостережень поглибити отримані результати і розкрити інтереси, мотиви, відносини, що лежать в основі певної поведінки. Крім того, треба мати на увазі, що присутність спостерігача може робити вплив на спостережувану ситуацію. Розмір цього впливу визначити надзвичайно складно.

Спостереження є вельми важким методом. Оформлення підсумків спостережень займає деколи в два рази більше часу, ніж саме спостереження.

При використанні методу спостережень потрібно прагнути подолати два такі недоліки. Перший полягає в прагненні «висмоктати» всю мислиму і немислиму інформацію з нерепрезентативних спостережень. Другий – у прагненні бездумно використовувати кількісні характеристики. Шлях до успіху – продумане використання як кількісних, так і якісних методів; проведення як великомасштабних обстежень, так і спостережень у малих групах.

За характером навколишнього оточення спостереження може бути польовим, за якого процеси проходять у природному оточенні (в школі), або лабораторним, тобто проводиться в штучно створеній ситуації.

Результати спостережень фіксуються за допомогою аудіо- або відеотехніки, в блокнотах тощо.

Труднощі проведення спостережень поділяються на суб'єктивні (пов'язані з особою спостерігача) і об'єктивні (не залежать від спостерігача).

До суб'єктивних труднощів спостереження належить можливість розуміння і тлумачення дослідником поведінки та дій інших людей через

призму власного «я», через свою систему ціннісних орієнтацій, а також емоційно забарвлене людське сприйняття і неминучість впливу на результати спостереження минулого досвіду дослідника. Крім того, спостереження завжди підпорядковане меті дослідження. Внаслідок цього вибір фактів для спостереження і реєстрації залежить від спостерігача.

До об'єктивних труднощів спостереження насамперед слід віднести обмеженість часу спостереження часом здійснення події. Крім того, далеко не всі чинники, які представляють інтерес, підлягають безпосередньому спостереженню.

Присутність спостерігача може викликати у спостережуваних відчуття збентеження, змінити звичайні стереотипи поведінки.

Спостереження повинне доповнювати інші методи наукових досліджень і застосовуватися тоді, коли інформація, необхідна досліднику, не може бути одержана іншими способами. Так буває, коли люди не хочуть або не можуть достатньо точно і детально описати послідовність своїх дій. У звичних ситуаціях дії людей найчастіше набувають «автоматичного» характеру. Людині в цьому разі досить важко сказати, яку саме із звичних дій вона здійснила і чому. Крім того, сама ситуація, що часто повторюється, стає для неї чимось даним в її свідомості, і її особливості, її характерні риси стираються. З іншого боку, при надмірній емоційній напрузі людина діє ніби не міркуючи, і згодом вона рідко може пояснити, чому зробила такий вчинок, а не інший.

Спостерігаючи досліджувальну діяльність з боку, спостерігач може зафіксувати такі її характеристики, як послідовність і частоту тих або інших дій, зміну емоційної атмосфери та ін., тобто одержати інформацію, недоступну для отримання за допомогою інших методів.

Щоб одержати необхідну для цілей дослідження інформацію, тобто відомості про важливі характеристики об'єкти, не пропустити якихось важливих фактів, пов'язаних із його діяльністю, або значущих відомостей

про нього, слід наперед ретельно розробити план і програму спостереження. Під час планування необхідно чітко встановити терміни проведення спостереження і визначити засоби збирання інформації. Крім того, досліднику важливо розв'язати питання про обмеження сфери спостережень при нагоді, що є у нього, а також урахувати можливі перешкоди (адміністративні або психологічні труднощі, пов'язані з отриманням і фіксацією інформації).

Отже, можна підсумувати, що спостереження є ефективним, але не універсальним методом аналізу та вивчення досліджуваного об'єкта. При чому якість спостереження забезпечується як грамотною розробкою плану, які мають відповідати вищенаведеним вимогам, так і науково обґрунтованою організацією самого процесу спостереження.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. У. (2008) Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця».
2. Дубасенюк О. А. (2003) Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т.
3. Загальні методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу у п'ятих класах загальноосвітніх навчальних закладів. – Лист МОН України від 24.05.13 №_1/9-368
Режим
www.mon.gov.ua
4. Загвязинский В. (2005) Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., стер. М. : Издательский центр «Академия».
5. Краевский В. В. (2001) Методология научного исследования. СПб. : ГУП.

6. Методологія наукової діяльності : навчальний посібник / за ред. проф. Д. В. Чернілевського (2010) Вінниця : Вид-во АМСКП.
7. Регуш Л. А. (2008) Практикум по наблюдению и наблюдательности. СПб. : Питер.
8. Шнейдер Л. Б. (2004) Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учебное пособие. М. : МСПИ ; Воронеж НПО «МОДЭК».